

بررسی تأثیر دینداری بر اعتماد اجتماعی شهروندان تهرانی

دکتر سید محمد صادق مهدوی *

دکتر افسانه ادیسی **

احسان رحمانی خلیلی ***

چکیده

در حوزه جامعه‌شناختی، اعتماد به عنوان ویژگی روابط اجتماعی یا ویژگی نظام اجتماعی مفهوم سازی می‌شود. مناسبات گوناگونی که افراد در روابط متقابل خود با یکدیگر ایجاد می‌کنند نیازمند اعتماد متقابل میان کنشگرانی است که می‌خواهند با یکدیگر به تعامل بپردازند. شرط اساسی برای جامعه سالم اعتماد اجتماعی متقابل بین اعضا و بین مردم و مسئولین جامعه است. در بررسی مفهوم اعتماد، اتخاذ یک دیدگاه ترکیبی می‌تواند ثمربخش و کارآمدتر باشد. به اعتقاد گیدنز، منابع اصلی اعتماد و امنیت هستی‌شناختی در جوامع صنعتی و جوامع پیش از مدرن متفاوت هستند. شیوه‌هایی که هنجارهای اعتماد مورد بررسی قرار گرفته‌اند عبارتند از: اعتماد به آشنایان، اعتماد تعمیم یافته و اعتماد نهادی / مدنی.

یکی از کارکردهای مهم دین، ایجاد اعتماد و اطمینان اجتماعی است که در دوران گذار تضعیف می‌شود و این تضعیف پیش از اینکه ارزش‌های مدرن جایگزین شود صورت می‌گیرد. سوال اصلی مقاله این است که: "آیا دینداری شهروندان تهرانی می‌تواند بر اعتماد اجتماعی آنان موثر باشد؟ از چه مسیری؟ و به چه میزان؟" این مقاله از نوع توصیفی- علی است که به دنبال شناسایی تأثیر دینداری بر اعتماد اجتماعی است و از سویی دیگر از لحاظ روش، یک تحقیق پیمایشی به حساب می‌آید و واحد تحلیل آن شهروندان تهرانی می‌باشند. پرسشنامه محقق ساخته، پس از بررسی اعتماد و اعتبار آن با نمونه‌گیری خوشه‌ای - طبقه‌بندی نامتناسب در پنج منطقه شهر تهران و در بین ۳۹۱ خانوار تهرانی اجرا شد.

یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که متغیر دینداری به طور مستقیم بر اعتماد اجتماعی موثر است و علاوه بر آن به طور غیرمستقیم با متغیرهای مستقل ثانویه، تیپ شخصیتی معاشرتی و مشارکت‌های داوطلبانه نیز بر آن اثر می‌گذارد.

واژگان کلیدی: اعتماد اجتماعی، دینداری، تیپ شخصیتی معاشرتی، مشارکت‌های داوطلبانه و شهروندان تهرانی.

* استاد تمام وقت دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

** استادیار تمام وقت دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

*** کارشناس ارشد پژوهش علوم اجتماعی

مقدمه

مفروض این نوشتار آن است که اعتماد باعث تسهیل همکاری می‌شود و هرچه اعتماد در جامعه‌ای بالاتر باشد احتمال همکاری هم بیشتر خواهد بود و همکاری نیز اعتماد ایجاد می‌کند. بنابراین اعتماد یکی از عناصر ضروری تقویت همکاری، عنصری غیراختیاری و ناآگاهانه نیست. اعتماد مستلزم پیش‌بینی رفتار یک بازیگر مستقل است (پاتنام، ۱۳۸۴: ۲۹۲) در جوامع کوچک و به هم پیوسته این پیش‌بینی بر اساس چیزی انجام می‌شود که ویلیامز آن را «اعتماد صمیمی» می‌نامد؛ یعنی اعتمادی که به آشنایی نزدیک با «این فرد» بستگی دارد. اما در جوامع بزرگ‌تر و پیچیده‌تر اعتمادی غیرشخصی‌تر یا شکل غیرمستقیمی از اعتماد (اعتماد تعمیم‌یافته و یا اعتماد نهادی) ضرورت دارد (Williams, 1970: 8-12).

مناسبات گوناگونی که افراد در روابط متقابل خود با یکدیگر ایجاد می‌کنند نیازمند ویژگی‌های عام و مهمی است که همان اعتماد متقابل میان کنشگرانی است که می‌خواهند با یکدیگر به تعامل بپردازند. در واقع در هر رابطه اجتماعی چه در قالب روابط اعضای یک گروه کوچک دوستانه و یا یک گروه نخستین و چه در میان اعضای که مواضع گوناگونی را در جامعه اشغال کرده‌اند، این ویژگی کم و بیش مفروض است و تصور رابطه یا تعاملات اجتماعی بدون وجود حداقلی از اعتماد متقابل غیر قابل فرض است. اعتماد محصول شرایط اجتماعی و اقتصادی خاصی در جامعه است که در طول زمان از طریق سلسله‌ای از تعاملات شکل می‌گیرد. وجود اعتماد روابط و مبادلات اجتماعی میان کنشگران احساسات مثبت ایجاد می‌کند و تولید احساس امنیت می‌کنند، این احساس، تعهد بیشتر حفظ رابطه را به دنبال دارد. کنشگران در چنین شرایطی تنها به فکر منافع خودشان نیستند، بلکه رفاه سایر کنشگران را نیز مورد توجه قرار می‌دهند.

جامعه‌شناسان معتقدند که هر چه ارزش‌های دینی، فرهنگی و اخلاقی تقویت شده باشد رفتار افراد پیش‌بینی پذیرتر می‌شود؛ چرا که افراد در چهارچوب قواعد خاصی رفتار می‌کنند. بنابراین قابلیت اعتماد افراد بیشتر و مناسبات اجتماعی روان‌تر و کم هزینه‌تر صورت می‌گیرد. یکی از کارکردهای مهم دین در تاریخ، ایجاد اعتماد و اطمینان اجتماعی است که در دوران گذار تضعیف می‌شود و این تضعیف پیش از اینکه ارزش‌های مدرن جایگزین شود صورت می‌گیرد. پس در دوران گذار ارزش‌های سنتی کاهش پیدا می‌کنند در حالی که هنوز ارزش‌های دنیای مدرن جایگزین آن نشده است که این امر زمینه‌ساز تضعیف اعتماد اجتماعی می‌شود.

فوکویاما معتقد است که هنجارهای هر جامعه نقش تعیین‌کننده‌ای در به وجود آمدن اعتماد اجتماعی دارند. هنجارهای مولد اعتماد اجتماعی به ارتقای همکاری میان اعضای گروه منجر می‌شود و اساساً شامل سجایایی چون صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه است.

با توجه به ویژگی‌های جامعه ایران به نظر می‌رسد که یکی از نهادهای موثر در شکل‌گیری هنجارها، نهاد دین است و آنچه که دورکیم را نیز به بررسی دین وادار کرد علاقه اولیه او به تنظیم اجتماعی بود. او به نیروهای نظارت درونی شده در وجدان فردی معتقد بود. او مجاب شده بود که جامعه باید در درون فرد حضور داشته باشد و چنین بود که او به دین پرداخت و آن را نیرویی دانست که در درون فرد احساس الزام اخلاقی و هواداری از درخواست‌های جامعه را ایجاد می‌کند (کوزر، ۱۳۷۷: ۱۹۷).

سوال اصلی مقاله این است که: "آیا دینداری شهروندان تهرانی می‌تواند بر اعتماد اجتماعی آنان موثر باشد؟ از چه مسیری؟ و به چه میزان؟"

پیشینه و ادبیات نظری تحقیق

بسیاری از تحقیقات حاکی از ارتباط اعتماد و دینداری است از جمله: جولین راتر به این نتیجه دست یافت که میان دینداری و اعتماد میان فردی، رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. دانشجویانی که عقاید مذهبی داشتند، نسبت به آنهایی که چنین عقایدی را نداشتند، بیشتر اعتماد می‌کردند. به علاوه در این بررسی، مرتبه اجتماعی - اقتصادی فرد با درجه اعتماد میان فردی رابطه مثبتی را نشان داده است (شولتز و شولتز، ۱۳۷۹: ۵۰۶).

در تحقیقات وچ، سه جنبه برای اعتماد در نظر گرفته شد. سطح عمومی اعتماد، اعتماد به همکاران و اعتماد به همسایه‌ها. یافته‌های این تحقیق حاکی از آن است که اهتمام دینی به تنهایی مکانیسمی برای اعتماد اجتماعی و این که افراد مشارکت دموکراتیک داشته باشند، فراهم نمی‌کند و شاید نظام‌های اعتقادی و فرهنگ‌های خاص خرده گروه‌های دینی اهمیت و تأثیر بیشتری در ایجاد رابطه میان دینداری و اعتماد داشته باشند (Welch, etal, 2004).

از سویی مشارکت و تیپ شخصیتی معاشرتی با اعتماد اجتماعی ارتباط دارند و از سویی دیگر با دینداری در ارتباط هستند.

کاهو (۱۹۷۴)، در تحقیق دیگری دریافت که دینداری درونی با مسئولیت پذیری از همبستگی مثبت برخوردار است و در تحقیق برکلین و همکاران (۱۹۸۷)، که رابطه دینداری با ویژگی مردم آمیزی بررسی شده بود، آنها دریافتند که دینداری درونی با مردم آمیزی از همبستگی مثبت برخوردار است (قراملکی، ۱۳۸۵: ۳۶۴).

اعتماد از لحاظ نظری عبارت است از: انتظارات درست در مورد کنش‌های افراد دیگر. در زبان فارسی اعتماد مترادف با تکیه کردن، واگذاشتن کار به کسی، اطمینان، وثوق و باور به کار گرفته می‌شود (عمید، ۱۳۷۶: ۲۰۱). در زبان لاتین اعتماد معادل کلمه ایمان مورد استفاده قرار گرفته است. در ریشه این کلمه، مفهوم وثوق و اعتماد و تسلیم در برابر اراده دیگری و اطمینان به شخص دیگر نهفته است (امیرکافی، ۱۳۷۵) همچنین فرهنگ انگلیسی آکسفورد اعتماد را به عنوان «اتکا یا اطمینان به نوعی کیفیت یا صفت یک شخص یا یک چیز یا اطمینان به حقیقت یک گفته» توصیف می‌کند (گیدنز، ۱۳۷۷: ۳۷).

اعتماد اجتماعی از دیدگاه‌های مختلف روانشناسی اجتماعی، جامعه‌شناختی و معرفت‌شناختی بررسی شده است. در حوزه روانشناسی و روانشناسی اجتماعی، اعتماد به عنوان ویژگی فردی مطرح می‌شود و بر احساسات و عواطف و ارزش‌های فردی تأکید می‌شود. در بررسی اعتماد تئوری‌های شخصیت و متغیرهای فردی مورد توجه قرار می‌گیرد و بر اساس این دیدگاه اعتماد با مفاهیمی چون همکاری، صداقت و وفاداری، صمیمیت، امید و دگرخواهی ارتباط نزدیکی دارد.

در حوزه جامعه‌شناختی اعتماد به عنوان ویژگی روابط اجتماعی یا ویژگی نظام اجتماعی مفهوم‌سازی می‌شود. این دیدگاه بر خلاف دیدگاه روانشناسی اجتماعی به زمینه‌های اجتماعی تأکید می‌کند. در این دیدگاه، اعتماد بیشتر به عنوان ویژگی جمعی مورد توجه قرار می‌گیرد. در این شیوه مثلاً سیستم‌ها یا نظام‌های اجتماعی به عنوان نظام‌های با اعتماد بالا یا پایین ارزیابی می‌شوند (سیتال، ۱۹۹۶ به نقل از امیرکافی، ۱۳۷۵).

اعتماد براساس نگاه فوکویاما انتظاری است که در یک اجتماع نظم‌یافته، راستگو و همراه با رفتار تعاون، از طریق سایر اعضای اجتماع به صورت هنجارهای مشترک بروز می‌یابد (Fukuyama, 1995). نظریه‌های اعتماد اجتماعی را می‌توان تحت عنوان کلی نظریه‌های خرد و نظریه‌های کلان تقسیم‌بندی کرد.

نظریه‌پردازان کلان‌نگر از جمله پارسونز تونیس، دورکیم، زیمل، مارکس، وبر، اینگلهارت معتقد به عوامل ساختاری و کلان اعتماد هستند. همه این نظریه‌پردازان سطح تحلیل کلان را برای بررسی خود درباره اعتماد برگزیده‌اند و سطح مطالعه خود را بر روی ساخت اجتماعی متمرکز ساخته‌اند. نظریه‌پردازان کلان‌نگر اعتماد را به عنوان ویژگی روابط اجتماعی یا ویژگی نظام اجتماعی و به طور کلی به عنوان ویژگی جمعی مفهوم‌سازی می‌کنند.

نظریه‌پردازان خردنگر در بررسی اعتماد، به روابط فردی و خرد توجه دارند؛ یعنی عواملی که متأثر از برخورد‌های مبادلات یا ویژگی‌های زیستی، روانی و شخصیتی فرد یا افراد است. نظریه‌پردازان چون اریکسون، کلمن، بلاو، جانسون و کریستوفر از منظر نظریه‌های خرد به بررسی و تحلیل مفهوم اعتماد پرداخته‌اند. همه این نظریه‌پردازان اعتماد را به عنوان یک ویژگی فردی و متأثر از کنش‌های افراد در نظر می‌گیرند.

چهار چوب نظری تحقیق

در بررسی مفهوم اعتماد، اتخاذ یک دیدگاه ترکیبی در مقایسه با اتکای انحصاری بر هر یک از دیدگاه‌ها (اعتماد به عنوان ویژگی شخصیتی و فردی یا اعتماد به عنوان ویژگی نظام اجتماعی) می‌تواند ثمربخش و کارآمدتر باشد. دیدگاه ترکیبی می‌تواند اعتماد را به عنوان مفهومی ارزشمند برای چیرگی بر تمایز بین سطح کلان و خرد مطرح سازد. در این زمینه کارگینز (۱۹۹۲)، لوهمان (۱۹۷۷) قابل توجه است. آنها در حالی که کار خود را با انتظارات مردم شروع می‌کنند، اعتماد را به عنوان بعدی از ساخت اجتماعی مورد بررسی قرار می‌دهند که به شکل کامل و منحصری نمی‌تواند در سطح روان‌شناختی یا در سطح نهادی مطالعه شود بلکه برای درک آن ویژگی روان‌شناختی و سطح نهادی باید به طور همزمان مورد توجه قرار گیرد. چنین برداشتی از مفهوم اعتماد یعنی در نظر گرفتن سطح خرد در سطح کلان امکان آن را فراهم می‌سازد که نشان دهیم چگونه اعتماد در سطح خرد با اعتماد در سطح کلان که انتزاعی‌تر است ارتباط برقرار می‌سازد. برای مثال هر تماس مثبت با یک پزشک محلی می‌تواند به تدریج اعتماد و اطمینان ما را نسبت به نظام پزشکی افزایش دهد و بالعکس. از این منظر، اعتماد خصیصه مرکزی شخصیتی افراد نیست بلکه افراد در آن مشارکت می‌کنند در آن سهم دارند و از فرهنگ اعتماد داشتن یا

از نهادهای اجتماعی و سیاسی‌ای که گسترش نگرش‌ها و رفتارهای مبتنی بر اعتماد را تشویق می‌کنند سود می‌برند.

در این میان به نظر می‌رسد که مناسب‌ترین راه برای بررسی جامع و همه‌جانبه اعتماد هم از طریق پرداختن به وجه کنش و هم از طریق پرداختن به وجه ساخت اجتماعی مفهوم اعتماد است در بینابین نظریه‌های خرد و کلان اعتماد نظریه پردازانی چون گیدنز هر گونه تقلیل‌گرایی را در بررسی مفهوم اعتماد رد کرده و بر ارتباط پدیده‌های خرد و کلان و ترکیب و تلفیق این سطح در تحلیل و بررسی اعتماد اجتماعی تأکید می‌کند. گیدنز تا آنجا پیش می‌رود که می‌گوید: «هر بررسی تحقیقی در علوم اجتماعی یا تاریخ، باید کنش - که غالباً معادل با عاملیت نیز بکار برده می‌شود- را با ساختار مرتبط سازد. به هیچ وجه درست نیست که بگوئیم ساختار کنش را تعیین می‌کند و بر عکس» (ریترز، ۱۳۷۷: ۷۰۱). چلبی نیز، اعتماد را مساله ماهوی نظام اجتماعی قلمداد کرده و در دو سطح خرد و کلان به آن توجه نموده است (چلبی، ۱۳۷۵: ۱۶).

به اعتقاد آنتونی گیدنز تغییرات در شیوه زندگی در دوپست سال گذشته بسیار فراگیر بوده است، تنها جنبه‌های بیرونی زندگی ما نیست که تغییر کرده‌اند، این دگرگونی‌ها شخصی‌ترین و خصوصی‌ترین جنبه‌های زندگی روزانه ما را به طور اساسی تغییر داده و همچنان تغییر می‌دهند. به اعتقاد گیدنز برای بررسی اعتماد اجتماعی توجه به این دگرگونی‌ها ضروری است و باید این مفهوم در ارتباط با تغییراتی که در سطوح مختلف (خرد و کلان) رخ داده است، مورد بررسی قرار گیرد. او معتقد است: هر چند که برخی ویژگی‌های روان‌شناسی اعتماد، عام یا تقریباً عام هستند با این وجود تناقضات اساسی بین شرایط روابط حاکی از اعتماد در فرهنگ‌های سنتی ماقبل مدرن و صنعتی (مدرن) وجود دارد که بررسی این تناقضات ما نباید تنها اعتماد را مورد توجه قرار دهیم، بلکه باید جنبه‌های کلی؛ یعنی ارتباط بین اعتماد و ریسک و بین امنیت و خطر نیز مورد بررسی قرار گیرد (گیدنز، ۱۳۸۳: ۱۱۹).

به اعتقاد گیدنز امنیت هستی‌شناختی در جهان ماقبل مدرن باید اساساً در رابطه با زمینه‌های اعتماد، و اشکال ریسک یا خطر، درک شود که در شرایط مکان محلی تحکیم یافته است.

اولین زمینه اعتماد، سیستم خویشاوندی است. نظام خویشاوندی در اکثر جوامع ماقبل مدرن یک شیوه نسبتاً با ثباتی از روابط اجتماعی که در زمان و مکان واقع می‌شوند، ارائه می‌دهد. افرادی که با هم خویشاوند هستند معمولاً می‌توانند بر انجام تعهداتشان اتکاء داشته باشند، حتی بدون این که به شکل شخصی نسبت به هم احساس همدردی داشته باشند. نظام خویشاوندی همچنین در فرهنگ ماقبل مدرن حلقه‌هایی از ارتباطات اجتماعی را ارائه می‌دهد که می‌تواند میانجی سازمان بخش روابط مبتنی بر اعتماد باشد.

دومین زمینه اعتماد، اجتماع محلی است. آن دسته از خصائص نظام خویشاوندی که اعتماد را در میان مردمان جوامع ماقبل مدرن ایجاد می‌کند با ویژگی‌های اجتماع محلی مشترک است. در اجتماعات محلی وجود عواملی چون مجاورت فیزیکی و نبود تحرکات و مهاجرت‌ها، عدم ارتباط با جهان خارج و غیره نوعی نزدیکی و آشنایی را میان آنها ایجاد و زمینه را برای اعتماد آماده می‌کرد.

سومین زمینه اعتماد در جوامع ماقبل مدرن، هستی‌شناسی دینی است. به اعتقاد گیدنز، دین می‌تواند تأثیر دوگانه‌ای داشته باشد. از یک طرف می‌تواند منبع نگرانی‌ها و ناامیدی‌ها باشد. از طرف دیگر می‌تواند پیوندهای اخلاقی و عملی در ارتباط با زندگی شخصی، اجتماعی و جهان طبیعی، ایجاد می‌کند و در ایجاد محیطی امن برای معتقدان کمک کند و موجبات آسایش خاطر و هدایت مؤمنان را فراهم سازد. دین‌ها می‌توانند میانجی سازمان‌دهنده اعتماد باشند. اعتقاد دینی قابلیت اعتماد را در آزمون حوادث و موقعیت‌ها القاء می‌کنند و چهارچوبی را شکل می‌بخشند که با کمک آن می‌توان حوادث و موقعیت‌ها را تبیین کرد.

چهارمین زمینه اصلی روابط مبتنی بر اعتماد در فرهنگ‌های ماقبل مدرن، سنت است. سنت بر خلاف دین تنها به مجموعه خاصی از اعتقادات و اعمال مربوط نمی‌شود بلکه روشی است که در آن این اعتقادات و اعمال به ویژه در ارتباط با زمان، سازمان می‌یابند. به اعتقاد او مفهوم لوی اشتروس از «زمان تکراری یا قابل برگشت» برای فهم رفتار و فعالیت‌های سنتی اساسی است. چنانچه زمان قابل برگشت از طریق منطق تکرار هدایت می‌شود، نمایشگر این نکته است که گذشته ابزار سازمان بخش آینده است. سنت یک برنامه است، برنامه‌ای که ذاتاً با معنا است. سنت در شیوه‌ای اساسی با امنیت هستی‌شناختی تا جایی که آن اعتماد را در استمرار گذشته، حاضر و آینده حفظ می‌کند، رابطه دارد. سنت چنین اعتمادی را با فعالیت‌های اجتماعی روزمره، مربوط می‌کند (گیدنز، ۱۳۸۳).

به اعتقاد گیدنز، در جوامع صنعتی منابع اصلی اعتماد و امنیت هستی‌شناختی جوامع پیش از مدرن، اهمیت خود را از دست داده‌اند. او در پاسخ به این سؤال که چه منبع یا منابعی در جوامع مدرن جانشین نظام خویشاوندی، اجتماع محلی و ... شده است، به نظام‌های انتزاعی اشاره می‌کند.^۱ اعتماد به نظام‌های انتزاعی مهمترین بخش نظریات گیدنز است و بیانگر اعتماد افراد به اصول غیرشخصی است (امیرکافی، ۱۳۷۴: ۲۱-۲۰).

گیدنز معتقد است که در جوامع تحت سلطه نظام‌های انتزاعی و فاصله‌گیری زمانی و مکانی، اعتماد بسیار مهم است. نیاز به اعتماد با این فاصله‌گیری ارتباط دارد «دیگر نیاز نداریم به کسانی اعتماد کنیم که پیوسته در معرض دیدمان هستند و فعالیت‌هایشان را مستقیماً می‌توان بازنگری کرد». اعتماد هنگامی ضروری می‌شود که در نتیجه فاصله‌گیری روزافزون زمانی و مکانی، دیگر اطلاع کاملی از پدیده‌های اجتماعی نداشته باشیم (ریتزر، ۱۳۷۷: ۷۶۸). برخلاف جوامع سنتی در جوامع صنعتی و پیشرفته اعتماد به علائم و نشانه‌ها و همچنین اعتماد به دانش تخصصی ایجاد می‌شود و پدیده «از جا کنده‌گی»^۲ یا انتزاعی بخش اتفاق می‌افتد. البته در برخی مقتضیات، اعتماد به نظام‌های انتزاعی به هرگونه روبرویی نیازی ندارد، امروزه مردم به دنبال علائم و نشانه‌ها هستند و به مارک‌ها توجه می‌کنند، در حالی که نمی‌دانند وسایل و ابزارها را چه کسانی ساخته‌اند.

یکی از کارکردهای مهم دین در تاریخ، ایجاد اعتماد و اطمینان اجتماعی است که در دوران گذار تضعیف می‌شود و این تضعیف پیش از اینکه ارزش‌های مدرن جایگزین شود صورت می‌گیرد. پس در دوران گذار ارزش‌های سنتی کاهش پیدا می‌کنند در حالی که هنوز ارزش‌های دنیای مدرن جایگزین آن

1 . Abstract system

2 . Disembedding

نشده است که این امر زمینه‌ساز تضعیف اعتماد اجتماعی می‌شود. ایران نیز جامعه در حال گذار است و دین می‌تواند همچنان منبع اعتماد اجتماعی باشد و در این زمینه دارای کارکردهایی است. دورکیم قائل به کارکردهای اجتماعی دین از طریق دو عنصر بنیادی آن یعنی باورها و به ویژه مناسک دینی است. از نظر او دین زائیده مناسک است (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۷۶).

روبرت بررو، دین را به خاطر ایجاد اعتقاداتی که شکل‌دهنده ویژگی‌های فردی چون صداقت، اخلاق کاری، پس‌انداز و صرفه‌جویی و پذیرش غریبه‌ها، عامل ایجاد " سرمایه معنوی " می‌داند، مفهومی که با سرمایه انسانی قابل قیاس است. نظریه‌پردازان علوم اجتماعی یکی از ابعاد اساسی دین را در وجود تشریفات جمعی و در بعد اجتماعی دین یافته‌اند. بر مبنای وجود بعد اجتماعی در دین، رابرتسون اسمیت دین را دارای دو کارکرد عمده می‌داند؛ یکی تنظیم‌کننده رفتار فردی و دیگری برانگیزاننده احساس اشتراک و وحدت اجتماعی برای خیر همگان و برای خیر گروه.

در دین اسلام نیز آموزه‌های دینی بر رفتارهایی تاکید دارند که زمینه و بستر شکل‌گیری اعتماد اجتماعی را فراهم می‌آورند. در بررسی آموزه‌های دینی اسلام، ملاحظه می‌شود که مومنان به دین اسلام با دو صفت «تقوی» به عنوان ویژگی‌های اعتقادی، اخلاقی و «مشروع» به عنوان ویژگی‌های رفتاری شناخته می‌شوند. در یک جمله مسلمان مومن یعنی انسانی با تقوی و متشرع‌انظاری که از چنین انسانی می‌رود پایبندی به کلیه آموزه‌های دینی اسلام به طور نهی یا امر ذکر شده است. برخی از این امور عبارتند از:

الف) منهیات: دروغ، خیانت، غیبت، ربا، زنا، لواط و سایر رذایل جنسی، قتل نفس، خلف وعده، شرب خمر، قمار، دشنام و توهین، بهتان، افترا، کم فروشی، نیرنگ و حیله، ظلم و بی‌عدالتی، کبر و غرور و خودخواهی، تزیین حقوق دیگران، تزیین حقوق یتیمان و رشوه.

ب) معروفات: فروع دین، از قبیل نماز، جهاد و ...، صداقت، وفای به عهد، پاکدامنی، بندگی خداوند و لاغیر، احسان به والدین، بخشش و گذشت، قرض‌الحسنه، حمایت از مظلوم و ایستادگی در برابر ظالم، دستگیری از فقرا، انفاق، تزکیه و محاسبه نفس، پرهیز از سودجویی و حرص به مادیات، کار و فعالیت و پرهیز از تنبلی و تن‌پروری، کسب علم و دانش، صبر و استقامت در برابر ناملایمات. با مطالعه‌ای گذرا در منابع و بررسی رفتارها و روابط اجتماعی مسلمانان در می‌یابیم که آموزه‌های اسلامی ماهیتاً تقویت‌کننده رفتارهای معطوف به شبکه‌های ارتباطی و اعتماد اجتماعی هستند.

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که در مجموع ابعاد گوناگون دین بیانگر آن است که از طریق آموزه‌های خود، متکی بر شبکه‌ای مبتنی بر اعتماد، عضویت و مشارکت اعضای خود است.

گسترده‌گی نهاد دین در جوامع انسانی و به خصوص در ایران موجب می‌شود که مکانیسم تاثیر دین بر اعتماد اجتماعی تک خطی نباشد بلکه، از مسیرهای مختلف و تاثیر بر روی متغیرهای دیگر بر اعتماد اجتماعی موثر باشد که در این تحقیق با استفاده از نظریه‌های همسو، دو عامل واسطه، مشارکت‌های داوطلبانه و تیپ شخصیتی معاشرتی مورد توجه قرار گرفته‌اند.

لنسکی معتقد است: مهم‌ترین جنبه‌های دینداری، میزان درگیر بودن با گروه دینی است. به اعتقاد او این بعد از دو جنبه «مشارکتی» و «معاشرتی» برخوردار است. به اعتقاد او بعد مشارکتی به میزان حضور

در برنامه‌ها و فعالیت‌های رسمی و جمعی نهاد دین اشاره دارد و بعد معاشرتی را از حیث داشتن پیوندهای دوستانه و عاطفی با هم کیشان و اعضای کلیسای خود تعریف می‌کند (Robertse, 1995; 14)؛ شجاعی‌زند، ۱۳۸۲: ۴۱). در این قسمت به طور مجمل اشاره‌ای به مشارکت‌های داوطلبانه و تیپ شخصیتی معاشرتی می‌نماییم.

مشارکت، تعلق به گروهی خاص و داشتن سهمی در هستی آن خبر می‌دهد و در معنای دوم داشتن شرکتی فعالانه در گروه را می‌رساند و به فعالیت اجتماعی انجام شده نظر دارد (بیرو، ۱۳۷۰). به عبارت دیگر، مشارکت اجتماعی به آن دسته از فعالیت‌های آزادی دلالت می‌کند که از طریق آن اعضاء یک جامعه در امور محله، شهر و روستا به طور مستقیم یا غیرمستقیم در شکل دادن حیات اجتماعی مشارکت دارند." (محسنی تبریزی، ۱۳۷۵: ۱۰۸).

مشارکت همگانی شهروندان در امور اجتماعی و تصمیم‌گیری‌ها با درگیر ساختن همگان در امور جامعه خویش، در آنها احساس مسئولیت و تعلق به جامعه را تقویت می‌کند و نوعی وحدت و انسجام اجتماعی را جایگزین تفرقه می‌کند. به بیانی دیگر، مشارکت اجتماعی عامل تقویت همبستگی در شبکه‌های اجتماعی است. حضور افراد در فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری‌های اجتماعی در بلند مدت موجب تعمیق روابط بین اعضای جامعه، افزایش احساس یگانگی، سعه صدر و تسامح و تساهل و اعتماد شده و در نتیجه به توسعه نهادهای مدنی و دموکراتیک خواهد انجامید، از سویی دیگر میزان این مشارکت‌ها بیانگر سطح توسعه یافتگی جامعه به حساب می‌آید. مشارکت اجتماعی را می‌توان شامل دو بخش دانست:

۱- مشارکت رسمی (نهادی) که در برگرفته مشارکت در سازمان‌ها، انجمن‌ها و کلوپ‌ها (باشگاه‌ها) می‌شود.

۲- مشارکت غیررسمی (فردی) در برگرفته دو نوع است: الف) درگیری اتفاقی شامل مشارکت در فعالیت‌های گروهی با فواصل نامنظم مثل همکاری با خیریه‌هایی که در کمک به محرومین و افراد خاص تشکیل می‌شود ب) مشارکت پایدار^۱ که شامل مشارکت قاعده‌مند و فعالیت در گروه‌هایی که به صورت مؤسسه و سازمان نیستند، ولی نسبتاً دائمی و همیشگی (مثل گروه‌های موسیقی و جوانان) هستند (Helly, 2001: 3-4).

تشکل‌های داوطلبانه نوع ویژه‌ای از نهادهای اجتماعی هستند که عضویت در آنها کاملاً به اختیار افرادی است که در فعالیت‌های گروهی شرکت می‌کنند تا به اهداف مشترکی دست یابند. در سطح فردی، انجمن‌های داوطلبانه درک اجتماعی و اعتماد را به مردم آموزش می‌دهند؛ زیرا در آنها به افراد مختلف، غالباً با پس زمینه‌ها و نظام‌های ارزشی گوناگون، اجازه فعالیت مشترک داده می‌شود. این انجمن‌ها، با گردآوردن تیپ‌های اجتماعی گوناگون، به هم کمک می‌کنند که دیگران را درک و با آنها همدلی کنند. این انجمن‌ها هنر سازش، تحمل و همکاری و توانایی رابطه با تیپ‌های اجتماعی گوناگون و مشارکت را می‌آموزند. در سطح اجتماعی، تشکیلات داوطلبانه پیوندهای مشترک و شبکه‌های اجتماعی

1 . stable, regular participation

تولید می‌کنند که کل جامعه را به هم پیوند می‌زند. این انجمن‌ها میان افراد همفکر، پیوندهای اجتماعی برقرار می‌کنند و به منزله پل‌هایی میان گروه‌های اجتماعی گوناگون هستند. پاتنام معتقد است: افراد در انجمن‌ها می‌آموزند به همدیگر اعتماد داشته و برای دستیابی به اهداف مشترک همکاری کنند. همکاری‌های موفق به تمایل برای همکاری بیشتر منجر شده و حتی به بیرون از این انجمن‌ها نیز تسری می‌یابد و اگر بخش زیادی از مردم عضو انجمن‌های متعدد باشند، این روند به کل اجتماعات تسری می‌یابد: «اگر انجمن‌های جامعه مدنی گسترش یابند، عضویت در گروه‌ها همپوشانی پیدا کرده و مشارکت به حوزه‌های متعدد زندگی اجتماعی تسری می‌یابد» (Putnam, 1993: 183). شواهد یافت‌شده حاکی از این است که مشارکت مدنی و اعتماد به نهادها همبستگی شدیدی با یکدیگر دارند.

بسیاری از نظریه‌پردازان برجسته معتقدند که دینداری به عنوان ارزش‌های درونی شده در فرآیند اجتماعی شدن با تیپ شخصیتی افراد رابطه دارد، از سویی دیگر نتایج بسیاری از تحقیقات حاکی از آن است که تیپ شخصیتی بر اعتماد اجتماعی موثر است (غفاری، ۱۳۸۰؛ یزدان پناه، ۱۳۸۳). در مطالعه شخصیت بسیاری از نظریه‌پردازان رویکردی تعاملی را اتخاذ کرده‌اند. به این معنا که تنها وراثت و متغیرهای شخصی نیست که در درک و فهم شخصیت نقش دارد، بلکه متغیرهای شناختی، محیطی و موقعیتی نیز همچون فرهنگ و هنجارهای آن و تجربه‌های روانی-اجتماعی فرد و نقش‌هایی که به عهده می‌گیرد، در تعامل با وراثت و متغیرهای درونی فهم شخصیت را میسر می‌کنند. همچنین در دیدگاه پارسونز و چلبی، شخصیت مجموعه‌ای از تمایلاتی است که اکتسابی‌اند و نه غریزی و موروثی بلکه به وسیله زمینه اجتماعی و طی فرآیند جامعه‌پذیری شکل می‌گیرند. از نظر چلبی، شخصیت نظام تمایلات فرد است و تمایلات نیازهای هنجاری شده‌ای هستند که طی فرآیند جامعه‌پذیری حاصل می‌شوند، به اعتقاد او تشکیل و رشد از طریق ترکیب نیازهای ارگانیک با انتظارات اجتماعی در مراحل گوناگون جامعه‌پذیری و در برخورد با محیط‌های اثباتی، فرهنگی و اجتماعی صورت می‌گیرد. بنابراین شخصیت را بر اساس تعریف چلبی در این بررسی در نظر می‌گیریم که شخصیت عبارت است از: نظام تمایلی هنجاری شده‌ای که در اثر تعامل نظام آلی (ارگانیک) و اجتماعی (جامعه) در خلال فرایند جامعه‌پذیری تکوین و رشد می‌یابد و تمایلات نیازهای هستند که طی فرآیند جامعه‌پذیری هنجاری می‌شوند. با توجه به تقسیم‌بندی‌های گوناگون انجام شده در زمینه تیپ‌های شخصیتی، با استفاده از تکنیک تحلیل عامل ویژگی‌های رفتاری را در پنج تیپ شخصیتی طبقه‌بندی کرده‌اند، یکی از تیپ‌های موثر از دینداری تیپ شخصیتی معاشرتی است که دارای مولفه‌های علاقه اجتماعی، جمع‌گرایی، تعهد، عام‌گرایی و خودتنظیمی است (چلبی، ۱۳۸۱).

فرضیات تحقیق

فرضیه ۱: به نظر می‌رسد اعتماد اجتماعی در بین گروه‌ها با مدت زمان‌های سکونت مختلف در محله شان تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

فرضیه ۲: به نظر می‌رسد اعتماد اجتماعی در بین افراد در مناطق مختلف شهر تهران تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

فرضیه ۳: به نظر می‌رسد متغیر دینداری با اعتماد اجتماعی همبستگی معناداری دارد.

فرضیه ۴: به نظر می‌رسد متغیر مشارکت داوطلبانه با اعتماد اجتماعی همبستگی معناداری دارد.

فرضیه ۵: به نظر می‌رسد متغیر تیپ شخصیتی معاشرتی با اعتماد اجتماعی همبستگی معناداری دارد.

فرضیه ۶: به نظر می‌رسد متغیر دینداری با مشارکت داوطلبانه همبستگی معناداری دارد.

فرضیه ۷: به نظر می‌رسد متغیر دینداری با تیپ شخصیتی معاشرتی همبستگی معناداری دارد.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع علی است که به دنبال شناسایی عوامل موثر بر اعتماد اجتماعی است و از سویی دیگر از لحاظ روش، یک تحقیق پیمایشی به حساب می‌آید و واحد تحلیل آن شهروندان تهرانی هستند. از لحاظ معیار زمان یک تحقیق مقطعی است، که در یک زمان صورت گرفته و واقعیت را در یک برهه از زمان یعنی در سال ۸۸ بررسی می‌کند و در نهایت با توجه به این که به دنبال شناخت و کمک به حل یک مسئله اجتماعی است در دسته تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرد.

جامعه آماری تحقیق حاضر شامل کلیه شهروندان ساکن شهر تهران در سال ۸۸ هستند. ابزار گردآوری داده‌ها در این تحقیق پرسشنامه است. برای محاسبه حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شد. محاسبه حجم نمونه با این فرمول نیازمند آماره‌های مختلفی از جمله واریانس متغیر اصلی تحقیق (متغیر وابسته) است که این مقدار را حداکثر مقدار آن ۰/۵ انتخاب کرده‌ایم. در این تحقیق، جهت اطمینان ۱۰ درصد بیش از حجم نمونه برآورد شده انتخاب شد که پس از حذف پرسشنامه‌های ناقص و داده‌های پرت این تعداد به ۳۹۱ پرسشنامه رسید. انتخاب نمونه با تلفیق نمونه‌گیری خوشه‌ای و طبقه‌بندی نامتناسب صورت گرفته است. در نمونه‌گیری حاضر پنج منطقه شمال، جنوب، شرق، غرب و مرکز شهر تهران به عنوان طبقه در نظر گرفته شد لذا سهم هر منطقه در نمونه، نامتناسب با سهم آن در جامعه آماری است.

تعریف عملیاتی متغیرهای تحقیق

تعریف عملیاتی متغیر ابسته تحقیق (اعتماد اجتماعی): با سه بعد اعتماد بین شخصی، اعتماد تعمیم یافته و اعتماد به نهادها سنجیده شده است.

۱- اعتماد بین شخصی: اعتماد به آشنایان که از آن به اعتماد خاص، اعتماد شخصی (Hughes, Bellamy, 2000 and Black) یا اعتماد اجتماعی به آشنایان (Cox and Caldwell: 2000) نیز نام برده شده است. این نوع اعتماد معمولاً شبکه‌های اجتماعی و روابط پایدار دیده می‌شود.

۲- اعتماد تعمیم یافته: نوع دوم اعتماد بیشتر اعتماد به بیگانگان را شامل می‌گردد. این نوع اعتماد بر اساس انتظارات رفتاری یا حس هنجارهای مشترک را در بر می‌گیرد و از راه‌های زیر قابل سنجش است، به طور کلی می‌توان گفت که بیشتر مردم قابل اعتماد هستند یا این که خیلی نمی‌توان در رابطه با مردم مطمئن بود؟ (AIFS, 1991).

۳- اعتماد نهادی / مدنی: علاوه بر اعتماد تعمیم یافته، اعتماد مدنی یا نهادی آن جنبه از اعتماد است که بیشترین پیشینه را در تحقیقات اجتماعی به خود اختصاص داده است. اعتماد نهادی یا مدنی که اشاره به اعتماد اساسی بر نهادهای رسمی حکومت شامل قوانین، رویه‌های رسمی، حل نزاع و تخصیص منابع است (Cox and Caldwell, 2000). اعتماد مدنی متفاوت از اعتماد نهادی است و بیشتر مربوط به نظام‌های متخصص (برای مثال شفافیت، قاعده‌مندی و قابل اتکا بودن) است.

تعریف عملیاتی متغیر مستقل تحقیق (دینداری)
با سه بعد اعتقادات، اخلاقیات و اعمال سنجیده شده است.

تعریف عملیاتی متغیرهای واسط تحقیق
متغیر مشارکت‌های داوطلبانه: با مشارکت در گروه‌های دینی - مراسم دینی (مشارکت غیررسمی) و گروه‌های انسان دوستانه - اجتماعی (مشارکت رسمی) سنجیده شده است.
متغیر تیپ شخصیتی معاشرتی: با ویژگی‌های علاقه اجتماعی، جمع‌گرایی، تعهد - فردی، تعهد تعمیم یافته، خود تنظیمی سنجیده شده است.

اعتبار (Validity) و قابلیت اعتماد (Reliability)

از اعتبار محتوایی^۱ استفاده شده است که بر این نکته تأکید دارد که آیا تعاریفی که برای مفاهیم ارائه داده است، مفاهیم مورد نظر را می‌سنجد یا نه. برای تأمین روایی محتوایی مفهوم اعتماد اجتماعی از شیوه توافق داوران استفاده شد و ضمن مشورت با اساتید مجرب از پیشنهادات ایشان در جهت رفع ایرادات مربوط به تعاریف مفاهیم اصلی تحقیق و سوالات مربوط به سنجش آنها، استفاده شد. برای سنجش میزان روایی از روش آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است. پرسشنامه در یک تحقیق مقدماتی با حجم نمونه‌ای معادل ۳۵ نفر از شهروندان تهرانی که به صورت تصادفی انتخاب شدند، صورت گرفت. نتایج آزمون آلفای کرونباخ گویای این مطلب بود که پرسشنامه سنجش میزان اعتماد اجتماعی و متغیرهای مستقل و واسط از روایی مطلوبی برخوردار است و میزان آلفا متغیر اعتماد اجتماعی ۰/۷۹، همچنین متغیر دینداری با میزان آلفای ۰/۹۲، متغیر مشارکت‌های داوطلبانه با میزان آلفا ۰/۸۶ درصد و متغیر تیپ شخصیتی معاشرتی با میزان آلفا ۰/۷۱ درصد است که در مجموع آلفای تمام متغیرها در علوم انسانی مقدار مناسبی است.

یافته‌های تحقیق

جدول شماره ۱: توزیع فراوانی و درصدی مربوط به متغیرهای ویژگی‌های جمعیتی

وضعیت تأهل			سن				جنسیت			مقوله‌ها
مجموع	مجرد	متأهل	مجموع	بزرگسال	میانسال	جوان	مجموع	زن	مرد	
۳۹۱	۱۶۵	۲۲۶	۳۹۱	۶۴	۱۵۵	۱۷۲	۳۹۱	۲۰۳	۱۸۸	فراوانی
۱۰۰/۰	۴۲/۲	۵۷/۸	۱۰۰/۰	۱۶/۴	۳۹/۶	۴۴/۰	۱۰۰/۰	۵۱/۹	۴۸/۱	درصد معتبر

ویژگی‌های جمعیتی تحقیق حاضر به تفکیک توزیع فراوانی و درصدی در جدول فوق آمده است. فقط در مورد تقسیم‌بندی گروه‌های سنی طبق تقسیم‌بندی مرکز آمار ایران به صورت زیر است: جوان (۲۹-۱۸ سال)، میانسال (۵۰-۳۰ سال) و بزرگسالان (۵۱ سال و بیشتر).

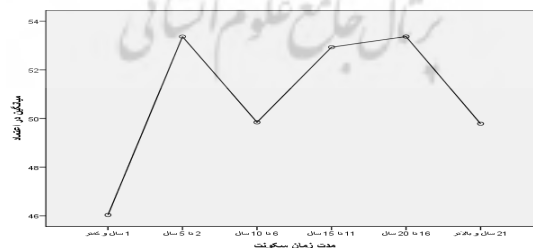
جدول شماره ۲: توزیع فراوانی و درصدی مربوط به متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق

اعتیاد اجتماعی		دینداری		تیپ شخصیت معاشرتی		مشارکت داوطلبانه		متغیرها طبقات
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۱۲/۸	۵۰	۱۳/۰	۵۱	۱۶/۶	۶۵	۴۴/۰	۱۷۲	کم
۳۹/۹	۱۵۶	۳۳/۲	۱۳۰	۶۱/۱	۲۳۹	۳۵/۵	۱۳۹	متوسط
۴۷/۳	۱۸۵	۵۳/۷	۲۱۰	۲۲/۳	۸۷	۲۰/۵	۸۰	زیاد
۱۰۰/۰	۳۹۱	۱۰۰/۰	۳۹۱	۱۰۰/۰	۳۹۱	۱۰۰/۰	۳۹۱	مجموع

در جدول فوق میزان توزیع فراوانی، درصدی و درصد معتبر متغیرهای نام برده شده به تفکیک آمده است. فرضیه شماره ۱: به نظر می‌رسد اعتماد اجتماعی در بین گروه‌ها با مدت زمان‌های سکونت مختلف در محله‌شان تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

جدول شماره ۳: آزمون F (تحلیل واریانس) بین مدت زمان‌های سکونت در محله و تفسیر فرضیه

تایید یا رد فرضیه	Sig.	F	میانگین مجذورات	df	مجموع مجذورات	
فرضیه تحقیق تأیید می‌شود.	۰/۰۰۳	۳/۶۳۶	۳۹۴/۷۲۷	۵	۱۹۷۳/۶۳۳	بین گروهی
			۱۰۸/۵۶۸	۳۸۵	۴۱۷۹۸/۷۱۰	درون گروهی
				۳۹۰	۴۳۷۷۲/۳۴۳	مجموع

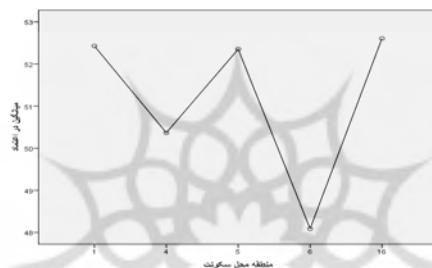

نمودار شماره ۱: نمودار خطی مقایسه میانگین اعتماد در مدت زمان سکونت در محله

نمودار فوق نشان می‌دهد که افرادی که مدت زمان کمتری در محله خود زندگی می‌کنند میزان اعتماد آنها نیز کمتر است. فرضیه شماره ۲: به نظر می‌رسد اعتماد اجتماعی در بین افراد در مناطق مختلف شهر تهران تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

جدول شماره ۴: آزمون F (تحلیل واریانس) بین مناطق محل سکونت در تهران و تفسیر فرضیه

تایید یا رد فرضیه	Sig.	F	میانگین مجذورات	df	مجموع مجذورات	
فرضیه تحقیق تأیید می‌شود.	۰/۰۴۴	۲/۴۷۰	۲۷۳/۰۹۴	۴	۱۰۹۲/۳۷۵	بین گروهی
			۱۱۰/۵۷۰	۳۸۶	۴۲۶۷۹/۹۶۸	درون گروهی
				۳۹۰	۴۳۷۷۲/۳۴۳	مجموع

نمودار شماره ۲: نمودار خطی مقایسه میانگین اعتماد در منطقه‌های مختلف سکونت نمودار فوق نشان می‌دهد که افرادی که در منطقه شش زندگی می‌کنند میزان اعتماد آنها نیز کمتر مناطق دیگر است.

جدول شماره ۵: ضرایب همبستگی پیرسون بین دینداری و اعتماد اجتماعی و ابعادشان

اعتقاد	اعتقاد به نهادها	اعتقاد تعمیم یافته	اعتقاد بین شخصی		متغیرها و ابعادشان
** ۰/۳۳۶	** ۰/۳۲۴	** ۰/۱۹۳	* ۰/۱۱۶	r	دینداری
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۲۲	Sig	
۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱	N	
** ۰/۲۹۸	** ۰/۲۸۰	** ۰/۲۰۲	۰/۰۹۲	r	اعتقادات
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۷۰	Sig	
۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱	N	
** ۰/۲۵۶	** ۰/۲۴۳	* ۰/۱۰۳	۰/۱۵۹	r	اخلاقیات
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۴۲	۰/۰۰۲	Sig	
۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱	N	
** ۰/۳۰۷	** ۰/۳۰۵	** ۰/۱۷۱	۰/۰۸۰	r	اعمال
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۱	۰/۱۱۳	Sig	
۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱	N	

با توجه به نتایج جدول فوق فقط ابعاد اعتقادات و اعمال با اعتماد بین شخصی همبستگی و رابطه معناداری ندارند ولی در بقیه موارد تمامی ابعاد دینداری و ابعاد اعتماد اجتماعی با یکدیگر رابطه و همبستگی مثبت و معناداری دارند.

فرضیه ۳: به نظر می‌رسد متغیر دینداری با اعتماد اجتماعی همبستگی معناداری دارد.

فرضیه ۴: به نظر می‌رسد متغیر مشارکت داوطلبانه با اعتماد اجتماعی همبستگی معناداری دارد.

فرضیه ۵: به نظر می‌رسد متغیر تیپ شخصیتی معاشرتی با اعتماد اجتماعی همبستگی معناداری دارد.

فرضیه ۶: به نظر می‌رسد متغیر دینداری با مشارکت داوطلبانه همبستگی معناداری دارد.

فرضیه ۷: به نظر می‌رسد متغیر دینداری با تیپ شخصیتی معاشرتی همبستگی معناداری دارد.

جدول شماره ۶: ضرایب همبستگی پیرسون مربوط به فرضیات ۳، ۴، ۵، ۶، ۷

متغیرها	اعتماد اجتماعی	دینداری	مشارکت‌های داوطلبانه	تیپ شخصیتی معاشرتی
اعتماد اجتماعی	۲	۱	۰/۲۴۰	۰/۱۵۴
	Sig	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۲
	N	۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱
دینداری	۲	۱	۰/۴۱۹	۰/۱۲۷
	Sig	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۱۲
	N	۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱
مشارکت‌های داوطلبانه	۲	۱	۰/۲۴۰	۰/۱۶۰
	Sig	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۲
	N	۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱
تیپ شخصیتی معاشرتی	۲	۱	۰/۱۲۷	۰/۱۶۰
	Sig	۰/۰۰۲	۰/۱۲	۰/۰۰۲
	N	۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱

جدول شماره ۷: تفسیر آزمون‌های پیرسون مربوط به فرضیات ۳، ۴، ۵، ۶، ۷

رابطه همبستگی بین دو متغیر	گام اول	گام دوم	گام سوم	گام چهارم	گام پنجم	گام ششم
اعتماد اجتماعی و دینداری	سطح معناداری آزمون پیرسون Sig=0.00، فاصله اطمینان ۹۹ درصد	تفسیر همبستگی معنادار	شدت رابطه ۲=۰/۳۳	تفسیر متوسط	جهت رابطه مستقیم	تفسیر تغییر هم جهت دو متغیر
اعتماد اجتماعی و مشارکت‌های داوطلبانه	فاصله Sig=0.00، فاصله اطمینان ۹۹ درصد	همبستگی معنادار	۲=۰/۲۴	متوسط	مستقیم	تفسیر هم جهت دو متغیر
اعتماد اجتماعی و تیپ شخصیتی معاشرتی	فاصله Sig=0.00، فاصله اطمینان ۹۹ درصد	همبستگی معنادار	۲=۰/۱۵	متوسط	مستقیم	تفسیر هم جهت دو متغیر
دینداری و مشارکت‌های داوطلبانه	فاصله Sig=0.00، فاصله اطمینان ۹۹ درصد	همبستگی معنادار	۲=۰/۴۱	نسبتاً قوی	مستقیم	تفسیر هم جهت دو متغیر
دینداری و تیپ شخصیتی معاشرتی	فاصله Sig=0.01، فاصله اطمینان ۹۹ درصد	همبستگی معنادار	۲=۰/۱۲	ضعیف	مستقیم	تفسیر هم جهت دو متغیر

رگرسیون چند متغیری

پیش شرط رگرسیون چند متغیره وجود همبستگی بین متغیرها است که باید ضریب همبستگی پیرسون بین متغیرهای مستقل و وابسته معنادار شود. با توجه به جدول شماره ۶ رابطه اعتماد اجتماعی با همه متغیرهای مستقل معنادار شده است. جهت بررسی مدل تحقیق از رگرسیون خطی چند متغیره با روش اینتر استفاده شده است.

جدول شماره ۱۲: مدل رگرسیون پیش بینی شده و تفسیر

نتیجه	ضریب تعدیل یافته	ضریب تعیین (R^2)	R
بدین معنی که سه متغیر مستقل به میزان ۰.۱۳ توانایی تبیین متغیر وابسته را دارد و در حوزه علوم انسانی این میزان برای R2 مطلوب است ، به عبارتی دیگر ۶۶ درصد تبیین متغیر وابسته توسط متغیرهای دیگر صورت می گیرد.	۰/۱۲۸	۰/۱۳۵	۰/۳۶۷

جدول شماره ۱۳: نتایج آزمون ANOVA و تفسیر

نتیجه آزمون ANOVA	Sig.	F	میانگین مجزورات	df	مجموع مجزورات	
Sig<0/05 یعنی خط رگرسیون بیش از واریانس پسماند توانایی تبیین واریانس متغیر وابسته را دارد به عبارت دیگر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته موثر است.	۰/۰۰۰	۲۰/۱۰	۱۹۶۷/۷۱۰	۳	۵۹۰۲/۱۳۰	ضریب رگرسیونی
			۹۷/۸۵۳	۳۸۷	۳۷۸۶۹/۲۱۳	ضریب پسمانده
				۳۹۰	۴۳۷۷۲/۳۴۳	مجموع

جدول شماره ۱۴: ضرایب رگرسیونی مربوط به مدل های پیش بینی شده

Sig.	t	ضرایب رگرسیونی استاندارد شده	ضرایب رگرسیونی استاندارد نشده		
		Beta	Std. Error	B	
۰/۰۰۰	۸/۵۹۸		۳/۵۸۰	۳۰/۷۸۲	مقدار ثابت
۰/۰۰۰	۵/۳۲۸	۰/۲۷۸	۰/۲۰۹	۱/۱۱۲	دینداری
۰/۰۰۰	۲/۰۵۶	۰/۱۰۸	۰/۰۶۴	۰/۱۳۱	مشارکت های داوطلبانه
۰/۰۰۰	۲/۱۰۲	۰/۱۰۱	۰/۰۹۷	۰/۲۰۴	تیپ شخصیتی معاشرتی

همانطور که در رابطه تک تک متغیرها که بررسی شد همه متغیرهای مستقل بر متغیر اعتماد اجتماعی موثر بوده یا با آن رابطه داشته اند ولی در رگرسیون چند متغیری اثرات متغیرها در کنار همدیگر بر اعتماد اجتماعی نیز بررسی می شود.

با استفاده از ضرایب استاندارد نشده معادله خطی رگرسیون پیش‌بینی را می‌توان به صورت زیر نوشت:

$$y = a + b_1 \cdot x_1 + b_2 \cdot x_2 + b_3 \cdot x_3 \dots$$

$$y = 30.78 + 1.11(\text{دینداری}) + 0.13(\text{مشارکت داوطلبانه}) + 0.20(\text{تیپ شخصیتی معاشرتی})$$

مقدار ثابت با عرض از مبدا برابر است با ۳۰۷۸/۰ است. با توجه به ضرایب تاثیر متغیرهای فوق به ازای تغییر متغیر دینداری به میزان ۱/۱۱، متغیر مشارکت داوطلبانه به میزان ۰/۱۳ و متغیر تیپ شخصیتی معاشرتی به میزان ۰/۲۰ متغیر اعتماد اجتماعی به میزان یک انحراف معیار افزایش می‌یابد. جهت مقایسه میزان تاثیرگذاری متغیرهای مستقل از معادله رگرسیون خطی با ضرایب استاندارد شده استفاده می‌شود. در پی پاسخ به این سوال که بین این سه متغیر مستقل بیشترین تأثیر مربوط به کدام متغیر است، از معادله رگرسیونی استاندارد شده استفاده می‌کنیم.

فرمول ضریب رگرسیونی استاندارد شده به صورت زیر است:

$$Zy = B1.X1 + B2.X2 + B3.X3$$

$$Zy = 0.27(\text{دینداری}) + 0.108(\text{مشارکت داوطلبانه}) + 0.101(\text{تیپ شخصیتی معاشرتی})$$

با توجه به معادله فوق، بیشترین تأثیر متغیرهای مستقل به ترتیب بر اعتماد اجتماعی عبارتند از: دینداری، مشارکت داوطلبانه و تیپ شخصیتی معاشرتی.

تحلیل مسیر

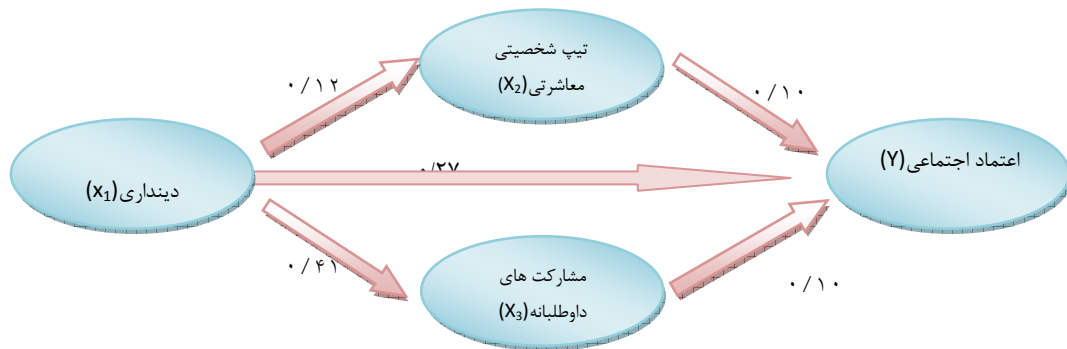
در حوزه مطالعات اجتماعی و اقتصادی روش‌های تحلیل چند متغیره زیادی وجود دارند که به بررسی اثرات و روابط بین متغیرهای مورد مطالعه می‌پردازند. این روش‌ها عمدتاً اثرات مستقیم یک متغیر بر متغیر دیگر را مورد بررسی قرار می‌دهند. اما در این میان تحلیل مسیر از جمله تکنیک‌های چند متغیره است که علاوه بر بررسی اثرات مستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، اثرات غیرمستقیم این متغیرها را مدنظر قرار می‌دهد و روابط بین متغیرها را مطابق با واقعیت‌های موجود، در تحلیل وارد می‌کند (ادریسی، ۱۳۸۶).

با توجه به ضرایب Beta استخراج شده از جداول رگرسیونی اثرات مستقیم و غیرمستقیم هر یک از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته محاسبه می‌شده و به صورت زیر است.

جدول شماره ۲۶: ضرایب مسیره‌های مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر وابسته

متغیر مستقل	مسیره‌های غیرمستقیم	ضرایب مسیره‌های غیرمستقیم	مجموع ضرایب غیرمستقیم	ضرایب مستقیم	مجموع ضرایب مستقیم و غیرمستقیم
دینداری	$X_1 \rightarrow X_2 \rightarrow Y$ $X_1 \rightarrow X_3 \rightarrow Y$	$0.12 * 0.10 = 0.12$ $0.41 * 0.10 = 0.41$	۰/۵۳	۰/۲۷	۰/۳۲۳
مشارکت داوطلبانه	-	-	-	۰/۱۰	۰/۱۰
تیپ شخصیتی معاشرتی	-	-	-	۰/۱۰	۰/۱۰

بحث و نتیجه گیری

یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که اعتماد اجتماعی در بین گروه‌ها و با مدت زمان‌های سکونت مختلف در محله‌شان تفاوت معنی‌داری وجود دارد. اعتماد اجتماعی در بین افراد در مناطق مختلف شهر تهران تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

از نظر گیدنز دومین زمینه اعتماد در جوامع ما قبل مدرن، اجتماع محلی است. آن دسته از خصایص نظام خویشاوندی که اعتماد را در میان مردمان جوامع ماقبل مدرن ایجاد می‌کند با ویژگی‌های اجتماع محلی مشترک است. در اجتماعات محلی وجود عواملی چون مجاورت فیزیکی و نبود تحرکات و مهاجرت‌ها، عدم ارتباط با جهان خارج نوعی نزدیکی و آشنایی را میان آنها ایجاد و زمینه را برای اعتماد آماده می‌کرد (گیدنز، ۱۳۸۳). به عبارت دیگر در شهر تهران در ایجاد اعتماد اجتماعی هنوز منابع جوامع ماقبل مدرن نقش موثری دارند.

ابعاد اعتقادات و اعمال با اعتماد بین شخصی همبستگی و رابطه معناداری ندارند ولی در بقیه موارد تمامی ابعاد دینداری و ابعاد اعتماد اجتماعی بایکدیگر رابطه و همبستگی مثبت و معناداری دارند.

بین متغیر اعتماد اجتماعی و دینداری، مشارکت‌های داوطلبانه، تیپ شخصیتی معاشرتی، دینداری و مشارکت‌های داوطلبانه، تیپ شخصیتی معاشرتی رابطه همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد.

در تحقیق بر کلین و همکاران (۱۹۸۷)، کاهو (۱۹۷۴) و قربانی (۱۳۸۳) نیز دریافتند که جهت‌گیری دینی با ویژگی‌های شخصیتی ارتباط دارد (قربانی، ۱۳۸۳: ۱۲۴-۱۲۳).

لنسکی نیز معتقد است مهمترین جنبه‌های دینداری، میزان درگیر بودن با گروه دینی است. به اعتقاد او این بعد از دو جنبه «مشارکتی» و «معاشرتی» برخوردار است.

با توجه به نتایج رگرسیون چند متغیره، بیشترین تأثیر متغیرهای مستقل بر اعتماد اجتماعی به ترتیب عبارتند از: دینداری، مشارکت داوطلبانه و تیپ شخصیتی معاشرتی.

جولین راتر، نیز به این یافته دست یافت که میان دینداری و اعتماد میان فردی، رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. دانشجویانی که عقاید مذهبی داشتند، نسبت به آنهایی که چنین عقایدی را نداشتند، بیشتر اعتماد می‌کردند. (شولتز و شولتز، ۱۳۷۹: ۵۰۶)

از سویی دیگری در تحقیقات وچ و دیگران رابطه جهت‌گیری دینی افراد با اعتماد اجتماعی بررسی شد. یافته‌های این تحقیق حاکی از آن است که اهتمام دینی به تنهایی مکانیسمی برای اعتماد اجتماعی و سرمایه اجتماعی فراهم نمی‌کند و شاید نظامهای اعتقادی و فرهنگهای خاص خرده گروه‌های دینی اهمیت و تأثیر بیشتری در ایجاد رابطه میان دینداری و اعتماد و سرمایه اجتماعی داشته باشند (Welch, op.cit, 2004). به عبارت بهتر دینداری که موجب تقویت مشارکت و تیپ شخصیتی معاشرتی گردد، اعتماد اجتماعی را تقویت می‌کند.

علیرغم آن که گیدنز معتقد است که دین در جوامع مدرن نمی‌تواند منبع اعتماد اجتماعی باشد، ولی در این تحقیق، دین همچنان منبع اعتماد اجتماعی است و شاید این نتیجه حاکی از آن است که کلان شهر تهران هنوز ویژگی‌های جامعه مدرن را نیافته و جامعه‌ای در حال گذار است.

منابع

- ادریسی، افسانه، جزوه درسی آمار پیشرفته با تکیه بر نرم افزار SPSS، دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، ۱۳۸۶.
- امیرکافی، مهدی، اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن، استاد راهنما: مسعود چلبی، مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۴.
- بیرو، آلن، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقرساروخانی، تهران: انتشارات کیهان، ۱۳۷۰.
- پاتنام، رابرت، جامعه برخوردار، سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی در تاجبخش، کبان، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه، ۱۳۸۴.
- چلبی، مسعود، جامعه‌شناسی نظم (تشریح و تحلیل نظم اجتماعی)، تهران: نشر نی، ۱۳۷۵.
- چلبی، مسعود، بررسی تجربی نظام شخصیت در ایران، تهران، موسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۸۱.
- ریتزر، جورج، «نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی، ۱۳۷۷.
- شجاعی‌زند، علیرضا، «مدلی برای سنجش دینداری در ایران»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۱، ۱۳۸۲، ۶۶-۳۴.
- شولتز، دوآن، شولتز، سیدنی ال (۱۳۷۹)، نظریه‌های شخصیت، ترجمه: یحیی سیدمحمدی، تهران، موسسه نشر ویرایش، ۱۳۷۹.
- عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران: موسسه انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۶.
- غفاری، غلامرضا، تعیین ویژگی‌های اجتماعی - فرهنگی در مشارکت سازمان یافته اجتماعی - اقتصادی روستاییان، استاد راهنما: ازکیا، مصطفی، پایان‌نامه مقطع: دکتری، دانشکده علوم اجتماعی تهران، ۱۳۸۰.
- فرامرز قراملکی، احد، روش‌شناسی مطالعات دینی (تحریری نو)، مشهد: دانشگاه علوم انسانی رضوی، ۱۳۸۵.
- قربانی، جعفر، رابطه جهت‌گیری دینی با صفات عمده شخصیت در آزمون ۱۶pf، مقطع کارشناسی ارشد، روان‌شناسی، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۳.

- کوزر، لوئیس، زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۷۷.
- گیدنز آنتونی، چکیده آثار آنتونی گیدنز «چاپ اول، ویرایستار، فیلیپ کسل، ترجمه: حسن چاوشیان، تهران: ققنوس، ۱۳۸۳.
- گیدنز، آنتونی، سیاست، جامعه‌شناسی و نظریه اجتماعی ترجمه: منوچهری صبوری، تهران، نشر نی، ۱۳۷۷.
- مهدوی، سید محمد صادق، "جزوه درس نظریه‌های جامعه‌شناسی پیشرفته"، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۸۸.
- محسنی تبریزی، علیرضا، "بیگانگی مانعی برای مشارکت و توسعه ملی"، نامه پژوهش، شماره ۱، ۱۳۷۵.
- همیلتون، ملکم، جامعه‌شناسی دین، ترجمه: محسن ثلاثی، موسسه فرهنگی انتشارات تبیان، ۱۳۷۷.
- یزدان‌پناه، لیلی، بررسی عوامل موثر بر میزان مشارکت اجتماعی شهروندان ۱۸ سال و بالاتر شهر تهران، استاد راهنما: پیرامون، پایان‌نامه مقطع دکتری، جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۸۳.
- AIFS(1991), Australian Living Standards Study, Unpublished questionnaire.
- Cox, E. and Caldwell, P.(2000), "Making Policy Social" , in Winter, I(ed) Social Capital and Public Policy in Australia, Australian Institute of Family Studies, Melbourne, PP.43-73.
- Cox,E.(1997). Building social capital, Health Promotion Matters, Vol.04, PP.1-4.
- Fukuyama, F. (1995), Trust: the social virtues and the creation of prosperity, Penguin, London.
- Helly,Denise (2001), Voluntary and social participation by peple of Immigrant origin. overview of Canadian Research, second National Metropolis conference, Immigrant and civic participation: Contermporary policy and Research Issues, Montreal, November 1997.
- Hughes, P., Bellamy, J. and Black, A.(2000), "Building social trust through education", in I.Winter (ed) Social Capital and Public Policy in Australia, Australian Institute of Family Studies, Melbourne, pp.225-249.
- Putnam, R. D. with Leonardi, R. and Nanetti, R. Y. (1993), Making Democracy Work" Civic traditions in modern Italy, Princeton Universiry Press, Princeton, New Jersey.
- Roberts, Keith A.(1995), Religion in sociological perspective. Wadsworth publishing company.
- Welch, Michael R.Sikkink, David. Sartan, Eric. Bond, Carolyn.2004.Trust in god and trust in man: The ambivalent role of religion in shaping dimensions of social trust. Journal for the scientific study of religion.43(3).317-343.
- Williams. B, (1970), "Formal structures and social reality", in trust, ed Gambetta, p.8, p.12.